

Ігор Шевченко

Апостол слов'ян Константин-Кирило як «бібліотекар», або до якої міри візантійцем був автор *Житія Константина*?

*Яношу Баку в пам'ять про подорож в червні 1998 року
на озеро Балатон і до Залавару, місць, які св. Констан-
тин-Кирило, бібліотекар чи ні, відвідав задовго до нас.*

У главі четвертій Житія Константина, апостола слов'ян, ми читаємо, як молодий герой, вже знайомий із коридорами влади імператорського палацу в Константинополі, відхиляє спокусливі пропозиції світської кар'єри, зроблені його патроном і благодійником логофетом Феоктистом: вигідний шлюб із хрещеною дочкою логофета та високі адміністративні пости. Розчарований цією відмовою, як повідомляє нам Житіє, Феоктист прийшов до імператриці Феодори і сказав: «Цей молодий філософ не любить життя сього; та все ж не дамо йому залишити [мирську] громаду, але пострижемо його в священики [або «члени кліру»] і дамо йому призначення: нехай він буде бібліотекарем (*вивлотикарь*) патріарха у святій Софії, то, може, таким чином утримаємо його. Що й вчинили з ним»¹.

Ми не станемо розглядати питання, що означає в нашому уривку термін «*поповѣство*», покладене (згідно хронологічної системи Житія) на Кирила коли йому було лише двадцять років з гаком і ще не виповнилося канонічного віку (тридцять років); не будемо також торкатися й безпосереднього продовження подій: нетривалої служби Константина патріаршим бібліотекарем та його наступної втечі до розташованого десь на березі Босфору монастиря. Головною темою даної замітки буде «*вивлотикарь*»². Це слово є надзвичайною рідкістю

1 Житіє Константина, глава четверта: философъ оубиши не любитъ житїа сего то не ѿвѣстиши ѿго ѿ ѿвѣщанїи но постригши и на поповѣство вдади ѿмѡ сажебѡ || да воудѣтъ вивлотикарь патрїарха въ с(в.)тѣи совѣи некли и понѣ тако оудержїи ѿже и сотвориша ѿмоу. Цитує за рукописом 1541 р. Російської національної б-ки у СПб. (Софійск. 1318), арк. 292зв.б — 293а [=Новгородські Четьї Мінеї митрополита Макарія] задля урізноманітнення звичайно залучених *testimonia*. Той же уривок у звичних виданнях тексту див.: Лавров П. А. *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*. Л., 1930 (репринт: The Hague-Paris, 1966), 5; *Жития Кирилла и Мефодия*: Факсимильное воспроизведение рукописей, под ред. П. Н. Динеева, Д. С. Лихачева. М.; София, 1986. С. 49, 98; F. Grivec-Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* [=Radovi staroslovenskog Instituta, kn. 4] (Zagreb, 1960), 100 [=4, 15]; *Климент Охридски. Събрани съчинения*, под ред. Б. Ст. Ангелова, Хр. Кодова. Т. 3. София, 1973. С. 91. Софійск. 1318 був опублікований Бодянським (Бодянский О. Кирилл и Мефодий. Собрание памятников, до деятельности св. первоучителей относящихся), див.: Лавров, *Материалы*, XIV.

2 Я вживатиму реконструйовану форму *вивлотикарь*. Звернемо увагу на написання *вивло-*, а не *вивлио-*, а головне — *-тикарь*, а не очікуване *-фикарь* чи *-оикарь*, із стандартною передачею в церковнослов'янській мові грецького -θ-, яке мусило стояти в грецькому, в кінцевому підсумку, прототипі слова. Наше Житіє дотримується такої звичної транслітерації, пор.:

в церковнослов'янській мові. Воно двічі зустрічається в Житії, але більше не виступає в жодному іншому канонічному церковнослов'янському тексті³.

Слово *вивлотикарь* зв'язане так чи інакше з грецьким βιβλιοθηκάριος. Для нас, знайомих із німецьким Bibliothekar та французьким *bibliothécaire*, так само, як і відповідною формою у більшості слов'янських мов, це грецьке слово здається очевидним. Насправді це не так. Βιβλιοθηκάριος відсутнє в класичних, пізньоантичних та патристичних грецьких текстах, навіть при тому, що його суфікс (запозичений з латинської *-arius*) був надзвичайно продуктивним в імперській, пізньоантичний та ранньовізантійський періоди, коли його додавали до латинських (καψάριος, ὀστιάριος та (рідше) до грецьких (ἀποθηκάριος, σιρικήριος) основ. Як побачимо нижче, βιβλιοθηκάριος не є справжнім візантійським словом. На противагу до βιβλιοφύλαξ чи χαρτοφύλαξ, воно не зафіксоване ні в чудовому довіднику з термінології візантійських рукописів Basil Atsalos'a, ні в піонерській дисертації Otto Volk'a (1955) про візантійські монастирські бібліотеки⁴.

У класичній латині *bibliothecarius* зустрічається лише один раз, у листі імператора Марка Аврелія, датованому 144–45 рр. Безперечно, і грецька, і римська античності мали свої бібліотеки, отже, мусили мати і бібліотекарів; але, говорячи про них, вдавалися до описових термінів. Внаслідок цього одинокий *bibliothecarius* книгосховища Тиберія з листа Марка Аврелія протистоїть таким парафразам бібліотекаря, як ἐπὶ τῶν βιβλιοθηκῶν, ἐπὶ τῆς βιβλιοθήκης *a bybliotheis, a bybliothea, ab bibliothece* та *de biblyioteca* (без *h*, що означало придих; остання риса вказує в напрямку сучасного написання і вимови в італійській мові і нагадує нам про *вивлотикарь* з його озвучком *m* без придиху)⁵. Видатна кар'єра слова в латинській та сучасних мовах почалася — як побачимо — в середні віки.

Щоб підтвердити наші вкрай негативні результати, достатньо звернутися до таких словників, як Stephanus-Hase-Dindorfs, Liddell-Scott, Lampe, Dēmētrakos, Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς νέας ἐλληνικῆς Афі́нської Академії наук, Kiriaras, Kretschmer-Locker, та, з латинського боку, *Thesaurus Linguae Latinae*.

логофетъ чи *логофет(ь)* для λογοθέτης в четвертій главі. Ці деталі додадуться дещо пізніше; див. нижче пос. 21.

3 Глава 4 та 17; пор.: *Slovník Jazyka Staroslověnského*. 4 (1961), s. v. *вивлотикарь*.

4 V. Astalos, *Le terminologie du livre-manuscrit à l'époque byzantine...* [=Ἑλληνικά, Παράρτημα 21] (Thessalonica, 1971); пор.: с. 130 та 135 для βιβλιοφύλαξ (тільки одна згадка, с. 122 для χαρτοφύλαξ). Otto Volk. *Die byzantinischen Klosterbibliotheken von Konstantinopel, Thessalonike und Kleinasien* (машинопис мюнхенської дисертації, 1955), пор. с. 14, 22, 30, 81, 85 для βιβλιοφύλαξ; пор. с. 14 та 77 для σκευοφύλαξ. Немає згадки χαρτοφύλαξ. K. A. Manarhes, Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι, αὐτοκρατορικαὶ καὶ πατριαρχικαὶ... μέχρι τῆς ἀλώσεως (1453). (Athens, 1972), 117–118 згадує термін βιβλιοθηκάριος, але тільки цитуючи або обговорюючи главу четверту Життя Константина. Те ж саме стосується згадок βιβλιοφύλαξ та χαρτοφύλαξ на с. 117–118. Жодна інша згадка βιβλιοφύλαξ (с. 38, 39, 69, 84) та χαρτοφύλαξ (69, 84) не стосується нашої проблеми. Σκευοφύλαξ не фігурує в монографії K. A. Manarhes'a.

5 *Thesaurus Linguae Latinae*, 2 (1900–1906), 1958, s. vv. *bibliothecarius* та *bibliotheca*.

Хоч яке рідкісне, βιβλιοθηκάριος, чи швидше, βιβλοθηκάριος, таки зустрічається у візантійських текстах, але усі подібні випадки вміщуються у вузький часовий проміжок, а географічно більшість із них походить з-поза Константинополя. Дані, що наводяться нижче, було зібрано переважно за допомогою новітнього *Lexikon*'у Erich Trapp'а та його співробітників⁶:

1. Антифотієвський собор (час: 869/870), *Mansi*, XVI, 464E: ὡς μαρτυρεῖ ὁ βιβλοθηκάριος (sic. ed.) Ἀναστάσιος [тобто Анастасій бібліотекар]. Це вказує на римську курію.

2. Той же собор, *Mansi*, XVI, 477C: μάλιστα δὲ Ἀναστάσιος ὁ βιβλοθηκάριος (sic ed.), ὁ τηνικαῦτα Λουδοῖκου αὐτοκράτορος τοῦ δευτέρου πρεσβυτέρης πρὸς Βασίλειον. Пор. ремарку під пунктом 1 вище.

3. Фотій в *Lucmi* 170 до Анастасія бібліотекаря (час: 873?), *Photii... Epistulae et Amphilochia*, edd. B. Laurdas and L. G. Westernik, II (1984), 45: Ἀναστασίῳ πρεσβυτέρῳ καὶ βιβλοθηκαρίῳ (*varia lectio* у *Ambr.* В 4 sur., близько X ст.: βιβλιοθ-) Ῥώμης. Пор. зауваження під пунктом 1 вище.

4. Pseudo-Synodus Photiana (час: 879/880), *Mansi*, XVII, 425E: καὶ τοῦ πάπα Νικολάου τὸν εὐλαβέστατον Ζαχαρίαν καθελόντος, πάλιν ὁ πάπας Ἀδριανὸς τὸν οἰκεῖον θρόνον ἀπέδωκεν, ὃν καὶ νῦν ὁ ἀγιώτατος πάπας Ἰωάννης βιβλοθηκάριον (sic ed.) ἐποίησεν. Текст говорить про бібліотекаря римської курії.

5. Той же собор, *Mansi*, XVII, 473B: Ζαχαρίας ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας Ἀναγνηνῶν [=Anagni] καὶ βιβλοθηκάριος (sic ed.) τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου... ὑπέγραψε. Тотожний текст читається у *MGH, Epist.*, VII, 189, 35 [=nr. 211a]. Пор. зауваження під 4 вище.

6. Фотій у Листі 274 до Захарії з Анагні (час: березень — квітень 880), *Photii... Epistulae*, II, 224: Ζαχαρία ἐπισκόπῳ τῶν Ἀναγίνων καὶ βιβλοθηκαρίῳ Ῥωμαίων Пор. зауваження під пунктом 4 вище.

7. Леонтій, ієромонах монастиря св. Сави у Римі, *Vita* св. Григорія Агрігентського (час: близько 880), *Leontios Presbyteros von Rom, das Leben des heiligen Gregorios von Agrigent*, ed. A. Berger (Berlin, 1995), §3, 8–9 = p. 147: Παρέδωκεν (агрігентський єпископ Потамій) αὐτὸν (Григорія) Δονάτῳ τῷ ἀρχidiaκόνῳ καὶ βιβλοθηκαρίῳ (бібліотекареві церкви Агрігенто, який мав учити дванадцятилітнього Григорія «з книжок»).

8. Леонтій, *Vita* св. Григорія Агрігентського, §21, 31–32 = с. 168–169: παρεδῶκαμεν αὐτὸν τῷ ἀρχidiaκόνῳ ἡμῶν καὶ βιβλοθηκαρίῳ τοῦ ἐκπαιδεῦσαι αὐτὸν ἐν τῇ ἀναγνώσει ε повторенням змісту пункту 7 вище.

Чи було життя Леонтія укладене в Римі (такі думки п. Evelyn Patlagean), чи було замовлене міщанами або кліром Агрігенто (так гадає його найновіший видавець Albrecht Berger); чи було воно написане невдовзі після 787 (Patlagean),

6 Erich Trapp et al. *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9–12 Jahrhunderts*, fasc. 2 [=Österreichische Akademie der Wiss., philos.-hist. Klasse, Denkschriften, 250. Band] (Vienna, 1996), 277, s. v. βιβλιοθηκάριος. Єдиним іншим словником, який числить βιβλοθηκάριος як «Byz.» є: C. D. Buck, W. Petersen, *A Reverse Index of Greek Nouns and Adjectives* (Chicago, 1949; репринт, 1975), 95.

чи між 750 та 830 (Berger), дві обставини очевидні: житіє Леонтія, включно з його βιβλοθηκάριος, є продуктом Італії й може бути датоване *grosso modo* раннім IX ст.⁷

Вісім прикладів, процитованих вище, вичерпують випадки вживання βιβλοθηκάριος, які я був здатний відшукати у візантійських часах. Усі дані походять або з документів, що згадують людей, пов'язаних із курією Папи Римського, або ж із тексту, написаного в Італії, який вважає «бібліотекаря» членом курії місцевого єпископа. Більше того, усі наведені дані походять приблизно з IX ст. Це саме той час, з яким тепер загальноприйнято пов'язувати написання Житія Константина з його гапаксом *вилотикарь*.

Латинське *bibliothecarius* з'являється знову у джерелах VII ст. Слово все ще відсутнє у впливових *Etymologiae* Ісидора Севільського, праці, що остаточно склалася близько 650 р., але воно зафіксоване у папірусі VII ст., а також у декількох глосаріях, включаючи укладені у VII та VIII ст.⁸ Найбільша ж кількість випадків, однак, походить з кінця VIII та IX ст., коли *bibliothecarius* означає перш за все чиновника папської курії, що опікується папською бібліотекою та архівами (перша згадка — 781; наступні згадки — за часів таких пап IX ст., як Адріан II та Іоанн VIII, обидва — сучасники подій, описаних у Життях Константина і Методія. Особа, яка неодноразово фігурує в цьому контексті — Анастасій бібліотекар, згаданий у Житті Константина). По-друге, ми зустрічаємо *bibliothecarii* в курії єпископа чи архієпископа й пізніше — у монастирі. Нарешті, джерела говорять про *bibliothecarius* як чиновника палацу франкських королів. Немає потреби цитувати відповідні джерела VIII та IX ст.; вичерпні дані було зібрано у недавніх довідниках, перш за все у *Mittellateinisches Wörterbuch* Баварської та Берлінської Академії та у *Lexicon*'і J. F. Niermeyer'a⁹.

Час від часу протягом середньовіччя термін «бібліотекар» становив собою проблему для книжників, чи то латинських, чи грецьких або слов'янських, яким, отже, він мусив здаватися незнайомим. У деяких латинських глосаріях *bibliothecarius: qui codices servat* передано як *qui codices secat* або *qui codices resecat* («ріже»)¹⁰. Грецьке житіє св. Григорія Агрігентського, де βιβλοθηκάριος вжито

7 Berger, *Leontios Presbyteros* (Berlin, 1995), 47–48; 52–53 (з посиланням на статтю E. Patlagean у *Studi Medievali*, 5 [1964], 579–602 і особливо с. 591–592, передруковану у її *Structure sociale... IVe–XIe siècle* [=Variorum reprints] (London, 1981) як № XIII). Останню згадку проблеми і реакцію на тезу E. Patlagean див.: David P. Hester, *Italo-Greek Monks and Clergy on Journey: Unwilling Links between East and West*. I. Ševčenko, G. G. Litavrin, Walter K. Hanak, edd., *Acts, XVIII International Congress of Byzantine Studies, Selected Papers: Main Communications*, vol. II (1996), 348, пос. 8.

8 Щодо латинських глосаріїв (а також датування тих із них, що становлять інтерес для даного дослідження) див. статті: Glossographie, *Der Kleine Pauly*, (2, 1967), 818–821; Glossare, *Lexikon des Mittelalters*, 4 (1987–89), 1508–1510 [M. Lapidge]; Glossa, glossary, *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. (1996), 640 [P. A. Kaster].

9 O. Prinz, J. Schneider, edd. *Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert...*, 1 (1967), 1463–1464; J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus* (Leiden, 1993), 98.

10 Див.: *Thesaurus Linguae Latinae* (2, 1900–1906), 1958 та W. M. Lindsay et al., edd. *Glossaria Latina* (2, 1926), 41; (3, 1926), 15.

двічі, було написано, як ми пам'ятаємо, на італійській землі. Втім, текст швидко проник до власне Візантії, а отже більшість рукописів життя походить з Візантійського сходу. У главі 3, 8–9 життя п'ять списків містять читання βιβλοφύλακι, а один (*Ambrosianus gr.* 684 [Q 79 sup.] XI ст., з Фессалії) — σκευοφύλακι («хранитель священної утварі, ризничий) для βιβλοθηκαρίφ архетипа. У главі 21, 31 сім списків (у більшості щойно згадані) заміняють наш термін на βιβλοφύλακι.

Рукописна традиція слов'янського Життя Константина (на жаль, вона все ще очікує на переконливу класифікацію списків) виявляє принаймні дві *variae lectiones* для *вивлотикаря* четвертої глави. Рукопис Новгородської Софійської бібл. 478 XV ст. та рукопис Нікольського XV(?) ст. мають *книгчиш* (**кънигъчии*), слово з тюркським суфіксом і один із варіантів перекладу новозавітного γράμματεύς, («писець»), в той час як *Vaticanus Slav.* 12, XVI–XVII ст., «південно-західноруської» (точніше — «рутенської») редакції, містить (як і три інших рукописи тієї ж редакції) *сосоудохранилникъ* (**съсѣдохранильникъ*), «хранитель священної утварі, ризничий»¹¹.

Ученим, який залишив найдетальніший коментар щодо Константина як патріаршого *вивлотикаря*, а також щодо значення, яке ця служба могла б мати для кар'єри і священницького статусу святого, був Франсіс Дворнік. У своїх знаменитих *Les légendes* 1933 року, з причин тепер для нас очевидних він не знайшов посадовця, званого б βιβλοθηκάριος серед служителів константинопольського патріарха. Дослідник міг, звичайно, послатися на βιβλοφύλαξ, згаданого один раз у зв'язку із цим патріархатом в Діяннях Сьомого вселенського собору 787 р. Це, щоправда, була досить мізерна знахідка. Але Дворнік далі знайшов χαρτοφύλαξ, котрий 681 р. засвідчував патріарші книги й грамоти, пов'язані із П'ятим Вселенським собором. Це, а також твердження Анастасія бібліотекаря, папського експерта в візантійських справах і сучасника Константина-Кирила, що в константинопольській церкві *chartophilax* був тим же, ким *bibliothecarius* був серед римлян, переконало Дворніка в тому, що Константинові було запропоновано посаду χαρτοφύλαξ у константинопольському патріархаті. Дійшовши такого висновку, Дворнік міркував далі в напрямках, які виходять за межі наших зацікавлень. Він прослідкував еволюцію посади χαρτοφύλαξ між VII та XIV ст., а також підняв питання (на яке відповів негативно), чи міг

11 *Vaticanus Slav.* 12 відомий з часів Шафарика. Його читання *сосоудохранилникъ* також відоме віддавна й одного разу було визначене як «цікаве, але без значення». Див.: Лавров П. А. *Материалы*, XXI; F. Grivec-Tomšič, *Constantinus et Methodius*, 101; Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance* [=Byzantino-slavica Supplementa, 1] (Prague, 1933), 340, 341, No. 2. Докладний огляд *Vaticanus Slav.* 12, а також трьох інших рукописів, що складають собою «південно-західноруську» групу див: Giorgio Ziffer, *Ricerche sul testo e la tradizione della Vita Constantini* (Udine, 1992). Уже N. Radovich, *Le pericopi glagolitiche della Vita Constantini e la tradizione manoscritta cirillica* (Naples, 1968), 123, 127 вважав *Vaticanus Slav.* 12 єдиним свідком однієї з трьох головних «родин» у рукописній традиції Життя Константина. Radovich не розглядав глави четвертої життя.

Константин бути висвяченим до того, як зайняв таку посаду¹². Вибіркова перевірка подальших коментарів до четвертої глави Житія Константина демонструє, що їх автори — за двома показовими винятками — або повторюють Дворніка, або лишають уривок із *вивлотикарем* без обговорення¹³.

Двома винятками є професори Christian Hannick та Giorgio Ziffer. На кожного з них (хоча й з різних причин) справив враження рукопис *Vaticanus Slav. 12* та його читання *сосоудохранилникъ*. У своєму чудовому дослідженні візантійських місій професор Hannick зрозумів *поповьство* глави четвертої Житія в тому сенсі, що Константин був висвячений на *священника* до того, як його було призначено на службу в патріархаті. Така служба, отже, мусила бути поєднувальна із священством; відтак, βιβλιοφύλαξ (хоч у цьому випадку то було дискусійне питання) чи навіть χαρτοφύλαξ не підходять, але — і тут *Vaticanus Slav. 12* прийшов на виручку — *сосоудохранилникъ*, тобто σκευοφύλαξ — цілком. Щоправда, посада μέγας σκευοφύλαξ була надто значною для двадцятичотирьохлітнього Константина. Але μέγας σκευοφύλαξ керував колегією звичайних σκευοφύλακες, чотири з яких були священниками. Звідси, зважаючи на свідчення *Vaticanus Slav. 12* і загальні міркування, перевага має бути надана *сосоудохранилникъ* перед *вивлотикарь* у тексті житія¹⁴.

Проф. Ziffer, один із найкомпетентніших дослідників рукописної традиції Житія Константина, повністю сприйняв міркування проф. Hannick'a¹⁵. Піднісши, далі, «південно-західноруську» (тобто рутенську) групу рукописів Житія (групу з чотирьох списків для глав 1–15 нашого тексту) до високого статусу на власному *stemma codicum*, проф. Ziffer знайшов, що *сосоудохранилникъ* «з усіх міркувань» є «оригінальним читанням»¹⁶. Немає потреби зупинятися на недавній жвавій

12 Fr. Dvorník, *Les légendes de Constantin et de Méthode*, 49–67, особливо с. 49, 51, 52, 56, 66.

13 F. Grivec-Tomšič, *Constantinus et Methodius*, 176, n. 20; *Magnae Moraviae Fontes Historici*, 2 [=Spisy University J. E. Purkyně v Brně, filos. fakulta, 118] (Brno, 1967), 67, N 9; *Климент Охридски*, т. 3. С. 145; Флоря Б. Н. *Сказания о начале славянской письменности*. М., 1981. С. 110, прим. 12; J. S. Gajek, Leonard Górká, *Cyryl i Metody, apostołowie i nauczyciele Słowian*, 2 [=Teologia w dialogu, 6] (Lublin, 1991), 23 (прим. до IV 15b). Коментар до четвертої глави Житія Константина у: *Життя Кирила и Мефодия*. С. 99 мовчить щодо *вивлотикарь*. Так само, до речі, як і A. Berger щодо βιβλιοθήκην у своєму коментарі до відповідних уривків житія Григорія Агрігентського, див: Berger, *Leontios Presbyteros*, 344, 355.

14 Chr. Hannick, *Die byzantinischen Missionen, Kirchengeschichte als Missionsgeschichte* 2, 1 (München, 1978), 279–359. Див. с. 284–301 щодо Константина-Кирила та Методія в Моравії; с. 292–294 щодо *вивлотикарь*, *сосоудохранилникъ*, *bibliophylax* та *chartophylax*. Щодо поглядів проф. Ханніка на *bibliophylax*, то мусимо пам'ятати, що цей термін, так само, як і *chartophylax*, не фігурує в жодному з текстів, пов'язаних із Константином.

15 Див., перш за все, неопубліковану дисертацію проф. Ziffer'a: *Ricerche sul testo e la tradizione della Vita Constantini* (Udine, 1992), 90–94, особливо с. 92; а також його ж: *Hagiographie und Geschichte. Die altkirchenslavische Vita Constantini*, G. Keil und D.-R. Moser, edd., *Rhythmus und Saisonalität, Kongressakten des 5. Symposions des Mediävistenverbandes in Göttingen 1993* (Sigmaringen, 1995), 144. Хотів би подякувати проф. Ziffer'у за надану мені можливість ознайомитися із відповідними сторінками його *Ricerche*.

16 Див. G. Ziffer, *Ricerche*, 92, 176; idem, *Per la tradizione manoscritta della Vita Constantini, Quaderni Utinensi* (15/16, 1996), 412 (*сосоудохранилникъ* є lezione sicuramente genuina). Щодо важливості рутенської групи див. також: G. Ziffer, *La tradizione della letteratura cirillo-metodi-ana, Ricerche Slavistiche* (39–40, 1992–93), 265, 280; idem, *La tradizione russa sud-occidentale*

дискусії між проф. Ziffer та проф. Capaldo щодо рукописної традиції Житія, оскільки обидва дослідники, здається, віддають перевагу читанню *сосоудохранильниць*¹⁷.

Моя позиція в цьому питанні така: порівняння варіанту **сѣсѣдохранильниць* для *вивлотикарь* у Житії Константина із паралельним читанням *σκευοφύλακι* для *βιβλοθηκάρῳ* у житії Георгія Агрігентського свідчить, що слов'янський варіант, скалькований в обох своїх частинах із *σκευοφύλαξ*, було вжито пізнішим писцем в очевидній спробі дати собі раду із незвичним *вивлотикарь*, так само як із тоготною метою було вжито грецьке *σκευοφύλαξ* у житії Георгія. Іншими словами, *вивлотикарь* в четвертій главі Житія Константина, не тільки не є одиничним *variante innovativa*¹⁸ й невдалою заміною оригінального **сѣсѣдохранильниць*, а насправді являє собою початкове читання. Хоча варіант *Vaticanus Slav.* 12 і трьох інших рукописів рутенської групи¹⁹ становить інтерес для пізнішого сприйняття *вивлотикарь*, це читання не повинно використовуватися для реконструкції початкового тексту Житія Константина.

Дворнік і ті, хто дотримувалися його напрямку міркувань, поставили питання про конкретний факт ранньої біографії Константина-Кирила, його службу у патріарха й звернулися до його Житія по відповідь. Дворнік чинив так, оскільки припускав, що автор житія був у деталях обізнаний із константинопольськими реаліями середини IX ст., навіть при тому, що згідно іншого припущення дослідника, текст написано на «місійній» території, а саме в Моравії. Відсутність слова *βιβλο-* чи *βιβλοθηκάρῳ* в текстах константинопольського походження не турбувала його чи його послідовників. Вони не піддавали сумнівові призначення Константина й підшукали *χαρτοφύλαξ* чи *σκευοφύλαξ*, які підходили б для обов'язків «бібліотекаря»²⁰.

Я пропоную на певний час призупинити з інших міркувань цілковитого слухні пошуки посади, яку *дійсно* запропонували в Константинополі молодому Константину логофет Феоктист та імператриця Феодора, й звернутися натомість до здогадного середовища автора Житія та мети, яку він ставив перед собою. Тут перспектива змінюється: відсутність *βιβλοθηκάρῳ* у сучасних «істинно» візан-

della *Vita Constantini*, Marialuisa Ferrazzi, ed. *Studi slavistici offerti a Alessandro Ivanov* (Udine, 1992), 370–397, особливо 372.

17 Позицію Ziffer'а див. у попередній прим., погляд Capaldo див. між іншим: Mario Capaldo, *Rispetto del testo tradito o avventura congetturale?*, *Europa Orientalis* (9, 1990), 549, n. 25; idem, *Ancora sul calice di Salomone*, *Ricerche Slavistiche* (39–40, 1992–93), 119, n. 45. Див. також: ibidem, 118, n. 40 про погляди Radovich'а на *Vaticanus Slav.* 12.

18 G. Ziffer, *Ricerche*, 92, 93, 94.

19 Щодо рутенської групи див.: G. Ziffer, *La tradizione russa. Щодо сосоудохранильниць у цій групі* див.: *Vaticanus Slav.* 12, fol. 85r, рядок 5 *ab imo*; Вільнюс, Бібліотека Академії наук Литви, ф. 79, № 80, арк. 490, рядок 22; СПб РНБ, ВР, I. 1. 29 (1580 р.), арк. 245зв. [=с. 216 видання: Хр. Трєпцафилов, *Пространното житие...*, *Преславска книжовна школа*, т. II [=Исследования в чест акад. А. Папченко] (Шумен, 1997), цей рукопис є оригіналом рукопису РДБ, колекція М. Бодяньського, ф. 36, картон 2, № 10; СПб РНБ, колекція Погодіна, 957, арк. 395 зв. а, рядки 5–6]. Цією інформацією я завдячую проф. Ziffer'у, д-ру І. П. Медведєву та д-ру В. В. Калугіну.

20 Навіть критично налаштований J. В. Burg вважав, що «призначення Константина бібліотекарем патріарха» — одна з небагатьох вартих довіри інформацій житія, див. його: *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I* (London, 1912), 488.

тійських джерелах, справді, починає бентежити. Для нас важливо відзначити, що коли здогадний автор Житія написав *вивлотикарь*, він вжив термін невідомий у власне Візантії середини IX ст., але добре засвідчений в Італії й особливо — в Римі²¹. Це безсумнівно.

Тепер дещо з області припущень. Автор Житія чудово знав, що *bibliothecarius* був важливим урядовцем папи. Видатним прикладом цього був Анастасій бібліотекар — шанувальник Константина-Кирила під кінець життя святого²². Маючи завдання подати деталі ранньої кар'єри Константина — з необхідності похвальні — наш автор виконав його у відповідності до своїх знань і зробив свого героя (чи то відзеркалюючи дійсність, чи вдавшись до уяви) *вивлотикаремь*, щоправда, не папи римського, а Константинопольського патріарха. Подібна реконструкція (чи конструювання) ранньої кар'єри Константина, заснована на римських паралелях, вимагала детального знання не константинопольської, а, швидше, римської сцени.

Така обізнаність із римською (чи, точніше, італійською) бюрократичною термінологією мусить бути співставлена, з одного боку, із суму гідною бідністю тексту на топографічні дані про Моравію (де б та не була розташована) і, меншою мірою, про Паннонію та, з іншого боку, із багатством топографічних деталей про Рим та його церкви у главах сімнадцятій та вісімнадцятій Житія. У цій перспективі вживання *вивлотикарь* у Житії супроводжується багаторазовим повторенням західного ж *апостоликъ* на означення «папи». Усе це схиляє нас звернути увагу на Рим та якесь тамтешнє (греко-слов'янське?) середовище, в якому виникли принаймні частини Житія, або ж черпалася інформація для них. Автор першої спроби слов'янської літератури, чи його інформатори, могли належати до «усіх греків, що перебували в Римі», яким Папа «наказав... зібратися із свічками і співати над» тілом Константина у 869 році²³.

Harvard University

21 Дворнікові треба віддати належне. Він відчував проблему (*Les légendes*, 52). Його вирішення було таким: автор Житія ймовірно знав про римську посаду бібліотекаря; знаючи, що у випадку Анастасія *bibliothecarius* означало те ж саме, що й *chartophylax*, автор Житія слідував слововжитку римської церкви, на чийй території (тобто в Моравії) він проживав. Проф. Ziffer (*Ricerche*, 93–94), відкидаючи *вивлотикарь*, був свідомий «латинської» форми слова (*-тикаръ* замість *-оикарь* чи *-фикарь*) і припускав латинське походження терміна. Тим не менше, він пояснював появу *вивлотикарь* у главі четвертій Житія як пряме запозичення з глави сімнадцятої, де згадано Анастасія бібліотекаря. Проф. Ziffer'а, крім того, збентежила відсутність *-и-* між *-л-* та *-о-* у *вивлотикарь*. Це, однак, найкраще пояснюється грецькою (точніше — греко-італійською) формою βιβλοθηκάριος, наведеною вище у *testimonia*.

22 Див. лист Анастасія до Гаудеріха з шанобливими згадками Константина-Кирила (Grivec-Tomšič, *Constantinus*, 64–65). Про Анастасія бібліотекаря див. добре гасло в *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1 (1991), 88–89 [M. McCormick]. Див. також: G. Arnaldi у *Dizionario biografico degli Italiani*, 3 (1961), 25–37.

23 Див. Софійск. 1318, арк. 298 зв. в: повѣѣ же ап(о)столѣкъ вѣсѣмь грекъъ иже в римѣ... с свѣчками сошѣшеѣ пѣти надъ нѣ (див.: Лавров П. А. *Материалы*, 35).